

Φωτεινή ΔΕΚΑΖΟΥ-ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

Η αρχή των οριστών στην αρχαία Ελλάδα

Όπως σε κάθε εποχή, έτσι και στην ελληνική αρχαιότητα, η έγγειος ιδιοκτησία προσδιοριζόταν «κατ' ἔκτασιν». Ήταν, επομένως, οριοθετημένη. Η δημιουργία μάλιστα της έννοιας της γεννητικής περιουσίας στην αρχή και το πέρασμα, στη συνέχεια, στην ατομική ιδιοκτησία είχαν σαν αναγκαίο αποτέλεσμα τον πολλαπλασιασμό των κατατιμήσεων της γης σε τέτοιο σημείο ώστε τα αρχικά, φυσικά συνήθως, όρια¹ που προσδιό-

1. Εκτός όμως από τα δημιουργήματα της φύσης (ποτάμια, δέντρα, λόφοι, βράχοι κλπ.) υπήρχαν και άλλα σταθερά σημεία-οροθέτες, όπως παλαιά μνήματα (πρβλ. Δημοσθ., *Προς Καλλικλέα*, 14: «...καὶ τὰ μνήματα παλαιὰ καὶ πρὶν ἡμᾶς κτήσασθαι τὸ χωρίον γεγενημέν' ἐστίν»), ιερά αφιερωμένα στους όριους θεούς (πρβλ. Αἰλιαν., *Αγροικικαὶ ἐπιστολαί*, 15: «...δεῖ δέ σε ὅμως καὶ μὴ βουλόμενον ἡμερον ἡμῖν γενέσθαι αἰδοῖ καὶ ταῦτα γειτνιασεως καὶ θεῶν ὀρίων τιμῆ, οἵπερ οὖν εἰσι κοινοί») και ιδιαίτερα στον Δία όριο (πρβλ. Πλάτων, *Νόμοι*, VIII, 842e – 843b: «...Διὸς ὀρίου μὲν πρῶτος νόμος ὁδε εἰρήσθω. Μὴ κινεῖτω γῆς ὄρια μηδεὶς μήτε οἰκείου πολίτου γείτονος, μήτε ὁμοτέρμονος ἐπ' ἐσχατιᾶς κεκτημένος ἄλλῳ ξένῳ γειτονῶν, νομίσας τὸ τὰκίνητα κινεῖν ἀληθῶς τοῦτο εἶναι· βουλέσθω δὲ πᾶς πέτρον ἐπιχειρῆσαι κινεῖν τὸν μέγιστον ἄλλον πλὴν ὄρον μᾶλλον ἢ σμικρὸν λίθον ὀρίζοντα φιλίαν τε καὶ ἔχθραν ἔνορκον παρὰ θεῶν, τοῦ μὲν γὰρ ὁμόφυλος Ζεὺς μάρτυς, τοῦ δὲ ξένιος, οἱ μετὰ πολέμων τῶν ἐχθίστων ἐγείρονται, καὶ ὁ μὲν πεισθεὶς τῷ νόμῳ ἀναίσθητος τῶν ἀπ' αὐτοῦ κακῶν γίγνοιτ' ἂν, καταφρονήσας δὲ διτταῖς δίκαις ἔνοχος ἔστω, μιᾶ μὲν παρὰ θεῶν καὶ πρώτη, δευτέρα δὲ ὑπὸ νόμου, μηδεὶς γὰρ ἐκὼν κινεῖτω γῆς ὄρια γειτόνων, ὅς δ' ἂν κινήσῃ, μηνυέτω μὲν ὁ βουλόμενος τοῖς γεωργοῖς, οἱ δὲ εἰς τὸ δικαστήριον ἀγόντων, ἦν δὲ τις ὄφλη τὴν τοιαύτην δίκην, ὡς ἀνάδαστον γῆν λάθρα καὶ βία

ριζαν μέχρι τότε την έκταση των μεγάλων, αδιαίρετων και αναπαλλοτριώτων ιδιοκτησιών, να μην επαρκούν και να απαιτούνται για την οριοθέτηση όλο και περισσότερα τεχνητά σημεία.

Έτσι φαίνεται πως «εφευρέθηκαν» οι όροι, πέτρες τοποθετημένες στο έδαφος με τέτοιο τρόπο ώστε η νοητή ευθεία ανάμεσα σε δυο από αυτές να αποτελεί ένα από τα ακραία πλευρικά όρια της οριοθετούμενης ιδιοκτησίας². Είναι προφανές ότι με την πρακτική αυτή οι αρχαίοι πέρασαν από την οριοθέτηση στην οροθέτηση της ακίνητης περιουσίας³.

Το μειονέκτημα της νέας μεθόδου ήταν πως, σε αντίθεση με τα φυσικά όρια, που παρέμεναν αμετάβλητα και αμετάθετα, η διαρκώς αυξανόμενη χρήση της τεχνητής σήμανσης των ορίων της ιδιοκτησίας διευκόλυνε την αλλοίωση των συνόρων με την εύκολη μεταφορά των όρων. Έτσι ήταν δυνατόν να καταπατηθούν τμήματα ή και ολόκληρες γειτονικές περιουσίες.

Είναι λοιπόν πολύ πιθανό το ιερό και απαραβίαστο των όρων κατά την αρχαιότητα και η επιβολή κυρώσεων σε όποιον θα εξαφάνιζε, θα κατέστρεφε ή και θα μετακινούσε κάποιον από αυτούς, να μην οφειλόταν αποκλειστικά στην ιερότητα της ιδιοκτησίας αλλά και στην αδυναμία της έννομης τάξης να ελέγξει τις εύκολα υλοποιούμενες προθέσεις κακόβουλων γειτόνων. Ολόκληρος άλλωστε ο αρχαίος ελληνικός χώρος είναι διάσπαρτος από επιγραφές, στις οποίες απαριθμούνται με λε-

---

ποιούντος του ὄφλοντος, τιμάτω τὸ δικαστήριον ὅτι ἂν δέη πάσχειν ἢ ἀποτίνειν τὸν ἥττηθέντα»). Πρβλ. και Πaus., *Λακωνικά*, 26, 6, σχετικά με την τυχαία ανακάλυψη ενός αγάλματος του Δία ιδωμάτα που δημιούργησε ερωτηματικά για την κυριότητα της συγκεκριμένης περιοχής και *Κορινθιακά*, 35, 2, όπου μνημονεύεται και ο Απόλλων όριος ως προστάτης των όρων και των ορίων.

2. Πρέπει να σημειωθεί ότι, εκτός από τις οριοθετήσεις, οι όροι χρησίμευαν και για να υποδηλωθούν τα βάρη πάνω στα ακίνητα. Είναι μάλιστα χαρακτηριστική η αναφορά του Σόλωνα στην «μέλαινα γῆ» με τους «πολλαχῆ πεπηγότας» όρους, που ήταν σκλαβωμένη και –μετά τις μεταρρυθμίσεις του νομοθέτη– ελευθερώθηκε. Το σχετικό κείμενο παρατίθεται από τον Αριστοτέλη, *Αθ. Πολ.*, XII, 4: «Γῆ μέλαινα, τῆς ἐγὼ ποτὲ ὄρους ἀνεῖλον πολλαχῆ πεπηγότας, πρόσθεν δὲ δουλεύουσα, νῦν ἐλευθέρα». Βλ. και E. Caillemer, «Horos», *DAGR (Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines d'après les textes et les monuments sous la direction de Ch. Darenberg et E. Saglio avec le concours d' E. Pottier et G. Lafaye, Paris 1887-1919)*, III A, σελ. 265 και M. I. Finley, «Γῆ, χρέος και ο κτηματίας στην κλασική Αθήνα», *Οικονομία και Κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα*, I, Αθήνα 1996, σελ. 132επ.

3. Βλ. τους χαρακτηριστικούς στίχους του Ομήρου, Φ.403-405: «...λίθον... κείμενον ἐν πεδίῳ μέλαινα τρηχύν τε μέγαν τε, τὸν ῥ' ἄνδρες πρότεροι δέσαν ἔμμεναι οὔρον ἀρούρης .»

πτομερειακό και χαρακτηριστικό τρόπο οι επαπειλούμενες ποινές για εκείνον που θα τολμούσε να δίξει, με οποιονδήποτε τρόπο, το απαράβιαστο των όρων⁴. Ενδεικτική είναι μια επιγραφή, από την περιοχή των Καρδαμύλων της Χίου, όπου απαντάται η λέξη «ἴθυνα», η οποία υποδηλώνει την ευθύνη αυτού που «ἐκβάλλει» τον όρο, τη χρηματική, δηλαδή, ποινή, η οποία επιβάλλεται παράλληλα με τις αρές, τις κυρώσεις του ιερού δικαίου, που επισωρεύονται:

10.   ό]ως· ὄρον ὀ-
                 ς] ἄν ἐ[κ]βά[λ-
                 ηι στατῆ [ρ'
                 ἀ]ποδότω [ἴ-
                 θυναγ καὶ
                 τ]ῆπαρῆ ἐ-
15.   ν]εχέσθω.⁵

Η τοποθέτηση όμως των όρων δεν ήταν πάντα απλή υπόθεση για τους ενδιαφερόμενους. Σε μερικές, τουλάχιστον, περιπτώσεις –όπως, για παράδειγμα, σε όσες σχετίζονταν με την εφαρμογή των επιταγών του κληρονομικού δικαίου– ήταν αναγκαίοι οι μαθηματικοί υπολογισμοί. Και ασφαλώς δεν πρέπει να ήταν λίγες οι φορές που η οροδέτηση γινόταν αιτία προστριβών και διενέξεων μεταξύ ιδιοκτητών όμορων ακινήτων⁶. Παρ' όλα αυτά δεν υπάρχουν στοιχεία ικανά να αποδείξουν ότι στην αρχαία Ελλάδα η οροδέτηση των ιδιωτικών ακινήτων έπρεπε να τύχει της φροντίδας κάποιων αξιωματούχων ή, έστω, κάποιων ειδικών. Η νοηματική απόδοση του όρου «ὀρισταί», σύμφωνα με την οποία:

4. Η καταστροφή ή η μετακίνηση των όρων αποτελούσε όχι μόνο ανόσια συμπεριφορά που προκαλούσε την οργή των θεών αλλά και ενέργεια αντίθετη στο δετικό δίκαιο των πόλεων, με αποτέλεσμα να επιφέρει κυρώσεις αστικής ή και ποινικής φύσης. Πρβλ. ενδεικτικά L. Beauchet, *Droit privé de la République Athénienne*, III, Paris 1897, σελ. 71, P. Guiraud, *La propriété foncière en Grèce jusque à la conquête romaine*, Paris 1893, σελ. 187, ο οποίος υποστηρίζει ότι η ιερότητα των όρων αφορούσε μόνο τους λίθους που οριοθετούσαν τα ιερά εδάφη και γι' αυτό το λόγο ήταν αναγκαία η κρατική (νομοθετική) παρέμβαση έτσι ώστε να προστατεύονται και οι υπόλοιποι όροι.

5. Βλ. το έργο του Γ. Ζολώτα «Χιακών και Ερυθραϊκών επιγραφών συναγωγή», που δημοσιεύθηκε μετά τον θάνατό του από την Αιμιλία Γ. Ζολώτα στην «*Ἀθηνᾶ*», *Σύγγραμμα περιοδικόν της εν Ἀθήναις επιστημονικῆς εταιρείας*, XX, Αθήνα 1908, σελ. 189-190, στ. 9-15. Αξίζει να μνημονευθεί εδώ και μια ακόμα επιγραφή από την περιοχή των Καρδαμύλων, στην οποία εμφανίζεται πάλι ο όρος «ἴθυνα»: «...ἡμίεκτον ἴθυνα ἔστω...», βλ. «Χιακών και Ερυθραϊκών επιγραφών συναγωγή», *ό.π.*, σελ. 188, στ. 11- 12.

6. Όμηρος, Μ. 421: «... ἄμφ' οὔροισι... δηριάασθον».

«ἀρχὴ τίς ἐστίν, ἣτις ἀφώριζε τὰ ἴδια καὶ τὰ δημόσια οἰκοδομήματα πρὸς τὰ οἰκεῖα ἐκάστου μέτρα, ὡς πέρ τινες ὄντες γεωμέτραι καὶ ὀριοδεικται»⁷, υποδηλώνει απλά ὅτι ἡ οροδέτηση τῶν δημόσιων (καὶ τῶν ἱερῶν βέβαια) ἐκτάσεων ἀπὸ τὰ αρμόδια ὄργανα συνεπαγόταν αναγκαστικά καὶ τὴν οριοδέτηση τῶν ὁμοίων ἰδιωτικῶν περιουσιῶν.

Ἔτσι μπορεῖ νὰ πιθανολογηθεῖ πῶς, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς περιπτώσεις τῆς συγκυριακῆς γειτνίασης με ἱερά καὶ δημόσια ἐδάφη, ἡ φροντίδα γιὰ τὴν οροδέτηση τῶν ἰδιωτικῶν ακινήτων ἀφηνόταν στὸν ἴδιον τοῦ ενδιαφερόμενου ἰδιοκτῆτες χωρὶς ὅμως αὐτὸ νὰ υποδηλώνει ἔλλειψη ενδιαφέροντος τῆς πόλης γιὰ τὶς οριοθετήσεις αὐτές⁸. Απλά ἡ μέριμνα γιὰ τὴν υλοποίηση τοῦ ἔργου τῆς οροδέτησης ἐπιβάρυνε τοὺς ἰδιώτες ἰδιοκτῆτες. Εξυπακούεται ὅτι τὶς ἐνδεχόμενες διαφορὲς τῶν ἰδιωτῶν ἔλυναν τὰ αρμόδια δικαστήρια, ἐφόσον βέβαια οἱ ἐνδιαφερόμενοι προσέφευγαν σὲ αὐτά.

Δεν συνέβαινε ὅμως τὸ ἴδιο, σὲ ορισμένες τουλάχιστον ἐλληνικὲς ἐννομεσ τάξεις, με τὰ ἱερά τεμένη⁹ καὶ, πιθανότατα, με τὰ δημόσια κτήματα¹⁰. Απὸ πολλὲς ἐπιγραφές προκύπτει ὅτι προβλεπόταν συχνά ἡ ἐγκατάσταση ἐιδικῶν «αξιωματούχων», τῶν οριστῶν, που ἦταν ἐπιφορτισμένοι κυρίως με τὴν ἐκτέλεση τοῦ ἐπίπονου ἀλλὰ ἰδιαίτερα σημαντικοῦ, γιὰ τὴν ἐποχὴ, ἔργου τῆς οροδέτησης τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν¹¹. Χαρα-

7. Βλ. Bekker, *Anecd.*, I, σελ. 287.

8. Αντίθετα διαπιστώνεται συχνά ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς πόλης. Εἶναι χαρακτηριστικὲς, γιὰ παράδειγμα, οἱ νομοθετικὲς πρωτοβουλίες τοῦ Σόλωνα, που στόχευαν στὴν ἀποφυγὴ ἢ, ἐστὼ, στὴν ἐλαχιστοποίηση τῶν προστριβῶν μετὰ τῶν ἰδιοκτητῶν ὁμοίων ακινήτων. Βλ. Πλούταρχος, *Σόλων*, 23: «Ὀρίσει δὲ καὶ φυτειῶν μέτρα μάλ' ἐμπείρωσ, τοὺς μὲν ἄλλο τι φυτεύοντας ἐν ἀγρῷ πέντε πόδας ἀπέχειν τοῦ γείτονος κελεύσας, τοὺς δὲ συκῆν ἢ ἐλαίαν ἐννέα. Πορρωτέρω γὰρ ἐξικνεῖται ταῦτα ταῖς ρίζαις καὶ οὐ πᾶσι γειτνιᾷ τοῖς φυτοῖς ἀσινῶς, ἀλλὰ καὶ τροφήν παραιρεῖται καὶ βλάπτουσιν ἐνίοις ἀπορροὴν ἀφήσει. Βόθρους δὲ καὶ τάφρους τὸν βουλόμενον ἐκέλευεν ὀρύσσειν, ὅσον ἐμβάλλει βάθος ἀφιστάμενον μῆκος τάλλοτριου· καὶ μελισσῶν σμήνη καθιστάμενον ἀπέχειν τῶν ὑφ' ἐτέρου πρότερον ἰδρυμένων πόδας τριακοσίους». Βλ. καὶ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Γαῖου (*Digesta*, X, 1, 13): «ἐάν τις αἵμασιαν παρ' ἀλλοτρίῳ χωρίῳ ὀρύττη, τὸν ὄρον μὴ παραβαίνειν· ἐάν τειχίον, πόδα ἀπολείπειν· ἐάν δὲ οἶκημα, δύο πόδας· ἐάν δὲ τάφρον (τάφρον) ἢ βόθρον ὀρύττη, ὅσον τὸ βάθος ἢ, τοσοῦτον ἀπολείπειν· ἐάν δὲ φρέαρ ὀργυιάν· ἐλαίαν δὲ καὶ συκῆν ἐννέα πόδας ἀπὸ τοῦ ἀλλοτρίου φυτεύειν, τὰ δὲ ἄλλα δένδρα πέντε πόδας».

9. Οἱ ὅροι που προσδιόριζαν καὶ οριοθετούσαν τὰ ἱερά ἐδάφη, ἀποτελοῦνταν ἀπὸ δύο πέτρες ὁ καθένας, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ μία, αὐτὴ που ὀνομαζόταν στήλη, ἦταν τοποθετημένη στὸ ἱερό ἐδαφος ἐνῶ ἡ ἄλλη, ἡ λεγόμενη «ἀντόρωσ» στὸν ὁμοῖο ἰδιωτικό χώρο. Βλ. E. Caillemet, *ὁ.π.*, σελ. 264. Βλ. πάντως καὶ τὴ γνώμη τοῦ P. Guiraud, *ὁ.π.*, σελ. 185.

10. Πρὸβλ. Bekker, *ὁ.π.*, σελ. 287: «τὰ δημόσια οἰκοδομήματα».

11. Γιὰ τοὺς οριστὲς βλ. μ.ά. R.E. (*Pauly's Realencyklopädie der Altertums-*

κτηριστικά της προσοχής και της σχολαστικότητας που συνεπαγόταν η εργασία της οροθέτησης είναι δυο αποσπάσματα μιας επιγραφής από τη Μύλασα της Καρίας¹²:

- 423: ... ήμεις] οὖν ἐθ [έμε] θα παρ' αὐτῷ ἄλλον ὄρον...
 ... τὰ] πρὸς ἀνατολὰς μέρη· ἀπὸ δὲ τούτου...
 ... ν ἐθέμεθα ἄλλον ὄρον φέροντα κατὰ...
 ... ἀπὸ δὲ τούτου] προελθόντες ἐθέμεθα ἄλλον ὄρον...
 ... ἀπὸ δὲ τ]ούτου προελθόντες ἄλλον ἐθέμε [θα ὄρον...
 ... ἐπὶ τὰ πρὸς μεσημβρίαν μέρη· ἀπὸ [δὲ τούτου...
 ... προελθόν] τες ἐθέμεθα ἄλλον ὄρον ἐπὶ τῆς ὀ[φρύος...
- 424: ... ἀπὸ] δὲ το[ύτου.....
 ... τῷ] σωροβολ [ίω.....
 ... α παρὰ τῷ ἐχομ[ένω.....
 ... ν ἀπὸ δὲ τούτου προε[λθόντες....
 ... προ]ελθόντες ἐθέμ[εθα ἄλλον ὄρον....
 ... προελ]θόντες ἐθέμε[θα ἄλλον ὄρον.....
 ... σωροβ]ολίω τῷ ὄντ[ι.....

Το πιο ενδιαφέρον, ωστόσο, από τα κείμενα, τα οποία παρέχουν πληροφορίες για τους οριστές, είναι η επιγραφή της Ηράκλειας, της δωρικής αποικίας της Κάτω Ιταλίας¹³. Η επιγραφή αναφέρεται σε δυο τεμένη –αφιερωμένα, το ένα στον Διόνυσο και το άλλο στην Αθηνά Πολιάδα– τα οποία κατείχαν σημαντική ἐγγειο ιδιοκτησία. Με το πέρασμα του χρόνου όμως τα εδάφη των τεμενών ελαττώθηκαν σημαντικά εξαιτίας των συνεχών καταπατήσεων από την πλευρά των γειτόνων, οι οποίοι έσπευδαν να επεκτείνουν τις ιδιοκτησίες τους μεταθέτοντας τους όρους. Έτσι η πόλη της Ηράκλειας αποφάσισε να προχωρήσει στην αποκατάσταση των ορίων των εκτάσεων που είχαν σφετεριστεί οι γείτονες και, στη συνέχεια, να προβεί στην εκμίσθωση των ιερών γαιών.

Η επιγραφή δίνει μια εκτεταμένη εικόνα της φύσης του αξιώματος

wissenschaft, Stuttgart και (μετά) München 1893-1978), VIII, 2, σελ. 2408 και E. Caillemer, *ό.π.*, σελ. 264 επ.

12. Βλ. Ph. Le bas-H. Waddington, *Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure*, III, 2, 423 και 424, Paris 1870, σελ. 128.

13. Η επιγραφή χρονολογείται τον 4^ο π.Χ. αιώνα. Αποτυπώνεται σε δυο μπρούντζινες πινακίδες που βρέθηκαν το 1732 κοντά στο Pistizzo. Σήμερα κοσμεί το μουσείο της Νεάπολης. Η επιγραφή παρέχει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τον δεσμό των οριστών και αποτελεί το σημαντικότερο από τα κείμενα που αναφέρονται στους αξιωματούχους αυτούς.

και των αρμοδιοτήτων των οριστών. Είναι επομένως απαραίτητο, πριν από κάθε προσπάθεια μελέτης και διερεύνησης του δεσμού αυτού, να παρατεθούν τα συγκεκριμένα τμήματα του επιγραφικού υλικού:

- Ἄνεγράψαν τοὶ ὀρισταὶ τοὶ αἰρεθέντες ἐπὶ τῶς χώρως τῶς ἱαρῶς τῷ Διονύσω·
 Φιλώνυμος Ζωπυρίσκω, Ἀπολλώνιος Ἡρακλήτω, Δάξιμος Πύρρω, Φιλώτας Ἰστιεῖω,
 10. Ἡ[ρα]κλείδας Ζωπύρω, καθ' ἃ [ὠρ]ίξαν καὶ ἕτερμάξαν καὶ συνεμετρήσαν καὶ ἕμερίξαν τῶν Ἡρακλείων δια[γ]νόντων ἐν κατακλήτῳ ἀλία. [Συν]εμετρήσαμες δὲ ἀρξαμένοι ἀπὸ τῷ ἀντόμῳ τῷ ὑπὲρ Πανδοσίας ἄγοντος τῷ διατάμνοντος τῶς τε ἱαρῶς χώρως καὶ τὰν Φιδίαν γὰν ἐπὶ τὸν ἄντομον τὸν ὀρίζοντα τῶς τε τῷ Διονύσω χώρως καὶ τὸν Κωνέας ὁ Δίωνος ἐπαμώχη. Κατετάμομες δὲ μερίδας τετόρας¹⁴.

- Ἔφορος Δάξιμος. Ἄ πόλις καὶ τοὶ ὀρισταὶ $\overline{F\epsilon}$ τρίπους Φιλώνυμος Ζωπυρίσκω, $\overline{\pi\epsilon}$ καρυκεῖον Ἀπολλώνιος Ἡρακλήτω, $\overline{\alpha\iota}$ πέλι-
 5. τα Δάξιμος Πύρρω Ἀθάνα Πολιάδι.
 Ἄνεγράψαν τοὶ ὀρισταὶ τοὶ αἰρεθέντες ἐπὶ τῶς χώρως τῶς ἱαρῶς τῶς τῆς Ἀθάνας τῶς ἐν Κοίλα, Φιλώνυμος Ζωπυρίσκω, Ἀπολλώνιος Ἡρακλήτω, Δάξιμος Πύρρω, καθὰ ὠρίξαν καὶ συνεμετρήσαν καὶ ἕτερμάξαν καὶ ἕμερίξαν τῶν Ἡρακλείων δια-
 10. γνόντων ἐν κατακλήτῳ ἀλία¹⁵.

Ἦταν λοιπόν οι οριστές αρμόδιοι για τον προσδιορισμό των συγκεκριμένων ιερών εκτάσεων¹⁶, για τον ακριβή καθορισμό των συνόρων τους και την τοποθέτηση των ὄρων στα ακρότατα ὀριά τους¹⁷, για τον υπολογισμό του εμβαδού τους¹⁸ και, τέλος, για την κατάτμησή τους σε κλήρους¹⁹,

14. Βλ. R. Dareste – B. Haussoulier – Th. Reinach, *Recueil des inscriptions juridiques Grecques (RIJG)*, Paris 1892-1904, XII, I, σελ. 194, στ. 8-14.

15. Βλ. *RIJG*, XII, II, σελ. 212, στ. 1-10.

16. «ὠρίξαν», *RIJG*, XII, I, στ. 10, II, στ. 8.

17. «ἕτερμάξαν», *RIJG*, XII, I, στ. 10, II, στ. 9.

18. «συνεμετρήσαν», *RIJG*, XII, I, στ. 10, II, στ. 8-9.

19. «ἕμερίξαν», *RIJG*, XII, I, στ. 10-11, II, στ. 9.

στις περιπτώσεις που η πόλη αποφάσιζε να καταστήσει αντικείμενο δικαιοπραξιών τμήματα και όχι το σύνολο της ιερής έκτασης.

Είναι όμως προφανές ότι οι εργασίες που προαναφέρθηκαν, δεν θα μπορούσαν να συντελεστούν αν τα επιφορτισμένα με αυτές άτομα δεν διέδεται μαθηματική παιδεία και, ιδιαίτερα, γνώση των κανόνων και των εφαρμογών της γεωμετρίας. Και καθώς τα προσόντα αυτά δεν ήταν δυνατόν να τα διαθέτουν οι πολλοί και τυχαίοι πολίτες της Ηράκλειας αλλά μόνο οι εκλεκτοί και οι επώνυμοι από αυτούς, προβάλλει ένα ακόμα επιχείρημα –πέρα από αυτό που συναρτάται με την ιερότητα του «οριζόμενου» αντικειμένου (τέμενος) και των «οριζόντων» εργαλείων (όροι)– που ενισχύει την άποψη για το ιδιαίτερο και οπωσδήποτε υψηλό κύρος του δεσμού των οριστών. Προς την κατεύθυνση αυτή είναι χρήσιμη η παράθεση μερικών ακόμα στίχων από την επιγραφή της Ηράκλειας:

95. Ἐπὶ ἐφόρῳ Ἀριστίωνος, μηνὸς Ἀπελλαίου, ἅ πόλις καὶ τοὶ πολιανόμοι,
 ἄσ βότρυς Τίμαρ-
 χος Νίκωνος, Ἔε ἄνθεμον Ἀπολλώνιος Ἀπολλωνίῳ, καὶ τοὶ ὀρισταί,
 Ἔε τρίπους Φιλώνυ-
 μος Ζωπυρίσκῳ, π̄ε καρυκεῖον Ἀπολλώνιος Ἡρακλήτῳ, αἰ πέλτα
 Δάξιμος Πύρρῳ,
 κ̄ν θρῖναξ Φιλώτας Ἰστιεῖῳ, μ̄ε ἐπιστύλιον Ἡρακλείδας Ζωπύρῳ,
 μισθῶντι τῶς ἰ-
 αρῶς χώρως τῶς τῷ Διονύσῳ, ἔχοντας ὡς ἔχοντι, κατὰ βίῳ, καθὰ τοὶ
 Ἡρακλείοι διέ-
 100. γνον.²⁰

Πρόκειται για τη σύμβαση εκμίσθωσης των ιερών εκτάσεων του Διονύσου. Είναι ενδεικτικό ότι στη σύμβαση αυτή οι οριστές τοποθετούνται στην ίδια τάξη, σε ίση μοίρα, με τα επίσημα όργανα της πόλης. Η φράση «ἅ πόλις καὶ τοὶ πολιανόμοι .... καὶ τοὶ ὀρισταί...»²¹ αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι το αξίωμα των οριστών, τουλάχιστον στην Ηράκλεια, ήταν ιδιαίτερα σημαντικό αφού οριστές και πολιανόμοι παρίστανται μαζί, με σχέση ισοτιμίας, ως εκπρόσωποι της πόλης και δικαιοπρακτούν για λογαριασμό της.

Κατά την άσκηση των καθηκόντων τους και προκειμένου να επιτελέσουν το έργο τους, οι οριστές φαίνεται πως ήταν περιβεβλημένοι με εξαιρετικές αρμοδιότητες οιονεί δικαστικού χαρακτήρα. Όπου διαπί-

20. Βλ. *RIJG*, XII, I, σελ. 200, στ. 95-100.

21. Βλ. στ. 95 και 96 της παραπάνω επιγραφής.

στωναν εξαφάνιση ή μετακίνηση όρων με προφανή σκοπό την κατάληψη ιερών (αλλά και δημόσιων) εκτάσεων, επιχειρούσαν αρχικά την εξώδικη διευθέτηση της υπόθεσης και την επαναφορά των πραγμάτων στην προηγούμενη κατάσταση, καλώντας τους καταληψίες να συμμορφωθούν και να αποδώσουν τα παρανόμως διακατεχόμενα εδάφη. Αν η πρόσκλησή τους αυτή δεν εύρισκε ανταπόκριση, τότε προχωρούσαν στη διαδικασία της δικαστικής επίλυσης εισάγοντας σε δίκη όσους δυστροπούσαν ώστε, αφού καταδικαστούν, να αποβληθούν με τη βία. Πρόκειται για ειδική συνοπτική διαδικασία, τις «τριακοσταίες» δίκες, αντίστοιχη με τις «ἔμμηνες» δίκες των Αθηνών, που είχε σαν σκοπό την αποκατάσταση «τὰ θεῶ», την αποκατάσταση δηλαδή των ιερών γαιών. Στις δίκες αυτές οι οριστές της Ηράκλειας ενεργούσαν ως δημόσιοι κατήγοροι, όπως συνάγεται από τα κείμενα που ακολουθούν:

...ταύταν τὰν γᾶν κατεσώισα-
 μες ἐγδικαζαμένοι δίκας τριακοσταίας τοῖς τὰν ἰαράν γᾶν Fi-
 50. δῖαν ποιόντασιν...²²

Τὰ δὲ τρίγυα οὐκ ἐξεποίον, καθὼς τὸ ἀρχαῖον
 20. εύρίσκομες γεγεννημένα, ἀλλὰ πενθημίγυον μόνον κα-
 τελείπετο ἐκ τῶν δυῶν τριγύων, τὰν δὲ λοιπὰν γᾶν Fiδῖαν
 τινὲς ἐπεποίηντο· ταύταν ἀπεκατεστάσαμες τᾷ Ἄθᾶνα
 κὰτ τὰ ἀρχαῖα· ἀπὸ δὲ τῷ Fiκατιδεῖῳ τὰν ἐς ποταμὸν τὸν Ἄκιριν
 γᾶν ποτιγενομένην τὰν ἐμ μέσσω τᾶς τε ἑκατομπέδω
 καὶ τᾶς Ἡρακλείας ὁδῶ, καὶ ταύταν πᾶσαν Fiδῖαν ἐπεποίηντό
 τινες· καὶ τοὶ μὲν ἐριζάντες ἀπέστην, τοῖς δὲ ἐδικαζάμεθα δίκας
 τριακοσταίας, καὶ ἀποκαταστασάντες τᾷ θεῶ κὰτ τὰ ἀρχαῖα ταύ-
 τα τὰν γᾶν κατεδασσάμεθα καὶ ὄρωσ ἐπάξαμες ἐφ' ἑκάστας τᾶς
 μερίδος...²³

Οι οριστές, σε όσες ελληνικές πόλεις υπήρχε το αξίωμα, αποτελούσαν δεσμό συλλογικό και, ως προς τη φύση του, μάλλον αρχοντικό, στον οποίο μπορούν να ανιχνευθούν και στοιχεία θρησκευτικού χαρακτήρα. Το θρησκευτικό στοιχείο είναι ευδιάκριτο, όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, στην αττική επιγραφή του 418/7 π.Χ., που αναφέρεται στην οριοθέτηση των εδαφών των ιερών του Κόδρου, του Νηλέα και της Βασίλης: «...καὶ τὸς ὀριστὰς ἐπιπέμφσαι ὀρίσαι τὰ hierà ταῦτα, ὅπως ἂν ἔχει ὅς βέλτιστα καὶ εὐσεβέστα<τα>...»²⁴.

22. Βλ. *RIJG*, XII, I, σελ. 196, στ. 48-50.

23. Βλ. *RIJG*, XII, II, σελ. 214, στ. 19-29.

24. Βλ. *I. G.*, I, 94. 7 .

Ο αριθμός των οριστών δεν ήταν πάντοτε ο ίδιος. Αντίθετα, κυμαινόταν από πόλη σε πόλη. Είναι πολύ πιθανό να είχε σχέση με την έκταση του έργου που αναλάμβαναν κάθε φορά να επιτελέσουν. Στην επιγραφή των Κλυτιδών, στην Χίο, αναφέρονται οι οριστές στον πληθυντικό χωρίς όμως να γίνεται μνεία του αριθμού τους: «...ή ἐν Ἀνδίνῃ ἦν οἱ ὀρισταὶ ὤρι[σ] [αν Κλυτ] ιδῶν εἶναι καὶ ἦν Λεώφρων ὁ Δε [ι] [νίου ἐδ] ἴκασεν ἑκατοστηρίην εἶναι...»²⁵. Το ίδιο συμβαίνει και σε ψήφισμα του Πειραιά τον 4^ο π.Χ. αιώνα όπου οι οριστές μνημονεύονται πάλι στον πληθυντικό, ο αριθμός τους όμως δεν διευκρινίζεται: «ἌΝΑΓΡ[Α]ΨΑΙ ΔΕ ΤΟΔΕ Τὸ ΨΗΦΙΣΜΑ ΤΟΥΣ ὈΡΙΣΤΑΣ ΜΕΤὰ ΤΟΥ ΔΗΜΑΡΧΟΥ ΚΑΙ ΣΤῆσαι ΠΡὸς τῆι ἈΝΑΒΑΣΕΙ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΟΥ»²⁶. Για «ὀριστὰς» γίνεται λόγος και στην επιγραφή του Κόδρου, του Νηλέα και της Βασίλης, που έχει ήδη παρατεθεί²⁷. Οι οριστές μνημονεύονται και στους Αττιδογράφους Φιλόχορο και Ανδροτίωνα οι οποίοι αναφέρουν δυο αξιωματούχους με την ονομασία αυτή²⁸. Στην Ηράκλεια ὀρισαν, ὅπως προκύπτει από τις σχετικές επιγραφές, τρεις ἕως πέντε οριστές²⁹ χωρίς, πάντως, να μπορεί να αποκλειστεί και ἕνας μεγαλύτερος αριθμός. Ο Υπερείδης, στον υπέρ Ευξενίππου λόγο του, αναφέρει πενήντα τέτοιους αξιωματούχους: «...ὡς πρότερον τοὺς ὀριστὰς τοὺς πενήκοντα ἐξελόντας αὐτὸ τῷ θεῷ καὶ ἀφορίσαντας...»³⁰. Φαίνεται πάντως ὅτι, ὅπου υπήρχαν, ἐκλέγονταν ἀπὸ τὴ συνέλευση τῶν πολιτῶν —«ἐν κατακλήτῳ ἀλία»³¹— και λογοδοτούσαν σε αὐτὴν μετὰ τὴν ολοκλήρωση τοῦ ἔργου τους και τὴ συνακόλουθη κατάθεση τῆς ἐντολῆς τους.

Ἡ ἐπιγραφή τῆς Ηράκλειας παρέχει ἀκόμα μια πληροφορία, ὅτι δηλαδή, ἐνὸς το ὄνομα τοῦ (επώνυμου) εφόρου ἀλλάζει, τα ονόματα τῶν οριστῶν —πέρα ἀπὸ τὴν προσθήκη δύο ἐπὶ πλέον ονομάτων— παραμένουν τα ἴδια. Και ἐπειδὴ, ὅπως εἶναι γνωστό, στις δωρικές πόλεις ὅπου

25. Βλ. S.E.G., XXII, 508A, 11 ἐπ.

26. Βλ. I. G., II², 1177, στ. 21-24.

27. Βλ. σελ. 16.

28. Οι οριστές εμφανίζονται στους Αττιδογράφους Φιλόχορο και Ανδροτίωνα, στον πληθυντικό, χωρίς όμως να γίνεται ιδιαίτερη μνεία του αριθμού τους. Συνάγεται πάντως ἀπὸ τα κείμενα που ἀκολουθοῦν ὅτι ἦταν μόνο δύο. Βλ. Didym., *In Demosth.* (P. Berol. 9780), col. 13,42: «...καθάπερ ἱστορεῖ Φιλόχορος οὕτως γράφων... ὀριστὰ δ' ἐγένοντο, συγχωρησάντων Μεγαρέων, Λακρατείδης ὁ Ἱεροφάντης καὶ ὁ δαιδοῦχος Ἱεροκλείδης....» και col. 14, 35: «...Ἀνδροτίων ἐν τῆι Ζ τῶν Ἀττιδῶν, γράφων οὕτως... συνεχώρησαν γὰρ οἱ Μεγαρεῖς ὀριστὰς γενέσθαι τὸν ἱεροφάντην Λακρατείδην καὶ τὸν δαιδοῦχον Ἱεροκλείδην, καὶ ὡς οὗτοι ὤρισαν, ἐνέμειναν...».

29. Βλ. σελ. 14.

30. Βλ. Υπερείδης, *Υπέρ Ευξενίππου*, 16.

31. Βλ. στ. 11 και στ. 10 τῶν ἐπιγραφῶν που ἔχουν παρατεθεί στην σελ. 14.

προβλεπόταν ο δεσμός, οι έφοροι αποτελούσαν ενιαύσια αρχή³² και δεν ήταν επανεκλόγιμοι στο αξίωμα, δυο εξηγήσεις μπορούν να δοθούν σχετικά με την χρονική διάρκεια της εντολής των οριστών. Είτε, δηλαδή, ότι εκλέγονταν εξ αρχής για το χρονικό διάστημα που θα απαιτούσε η αποπεράτωση του έργου, έστω και αν υπερέβαινε το έτος –οπότε είναι λογικό να εκλέγονται οποτεδήποτε οι αρμόδιοι άρχοντες έδεται τέτοιο θέμα στην ημερήσια διάταξη των εργασιών της συνέλευσης– είτε ότι εκλέγονταν στην ίδια συνέλευση κατά την οποία εκλέγονταν και οι τακτικοί άρχοντες της πόλης και, αν μέχρι το τέλος του αρχοντικού έτους, το συγκεκριμένο έργο δεν είχε περατωθεί, η εντολή τους ανανεωνόταν. Το ενδεχόμενο να ήταν οι οριστές, σε αντίθεση με τους άλλους άρχοντες, επανεκλόγιμοι, δικαιολογείται και από τη φύση της εργασίας αλλά και από τα ειδικά προσόντα που έπρεπε να διαθέτουν. Στην Ηράκλεια πάντως οι οριστές χαρακτηρίζονται από μεγάλο εύρος αρμοδιοτήτων σε σχέση με άλλες αρχαίες ελληνικές πόλεις, οι οποίες διέδεται τον ίδιο δεσμό.

Οι οριστές αλλού αποτελούσαν τακτική αρχή και αλλού, όπως στην Ηράκλεια, έκτακτη. Έκτακτοι άρχοντες φαίνεται ότι ήταν και οι «ζητηταί»³³ της πόλης των Αθηνών, οι οποίοι επιφορτίζονταν για ορισμένο χρονικό διάστημα με το έργο της ανεύρεσης των δημόσιων κτημάτων που είχαν καταληφθεί από καταπατητές³⁴. Παρόμοια, τέλος, ήταν τα καθήκοντα που αναλάμβαναν οι «άνευρεταί» στην Ζέλεια της Μικράς Ασίας, στη Μυσία. Στην περίπτωση αυτή ωστόσο αμφισβητείται ο ακριβής χαρακτήρας των αρμοδιοτήτων τους³⁵.

Αντίθετα, οι Αθηναίοι οριστές φαίνεται ότι συγκροτούσαν μια τακτική αρχή, ένα σώμα οριστών, το οποίο χαρακτηρίζεται ως «collegium

32. Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1270b 8-9 και 15-16 και Πλούταρχος, *Αγησίλαος*, 4. Βλ. μ. ά. και Στεφ. Στεφανόπουλος, *Ελλήνων Θέσμις, Πολιτειακές δομές και πολιτικές λειτουργίες στην αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα 2004, σελ. 396 επ., Γεώργιος Νάκος, *Μορφές αρχαίων ελληνικών νομοθεσιών*, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 93 επ., V. Ehrenberg, *From Solon to Socrates*, London 1976, σελ. 34 επ.

33. Αρποκρατίων, λ. ζητητής: «ἀρχή τις Ἀθήνησι κατὰ καιροῦς καθισταμένη, εἴ ποτε τοὺς ἀδικοῦντάς τι δημοσίᾳ δέοι ζητεῖν».

34. Οι ζητητές μνημονεύονται συχνά στους δικανικούς λόγους: Ανδοκίδης, *Περὶ των μυστηρίων*, 14: «Ἦσθα ζητητής, ὦ Διόγνητε, ὅτε Πυθόνικος εἰσήγγειλεν ἐν τῷ δήμῳ περὶ Ἀλκιβιάδου;», Δημοσθένης, *Κατὰ Τιμοκράτους*, 11: «Ψήφισμ' εἶπεν ἐν ὑμῖν Ἀριστοφῶν ἐλέσθαι ζητητάς...», Λυσίας, *Ἀπολογία δωροδοκίας ἀπαράσημος*, 16: «Ἦγοῦμαι δ' ὡς ἄνδρες δικασταί, (...) πολὺ ἂν δικαιότερον ὑμᾶς ὑπὸ τῶν ζητητῶν ἀπογραφῆναι τὰ ἐμὰ ἔχειν, ἢ ἐμὲ νυνὶ κινδυνεύειν ὡς τοῦ δημοσίου χρήματα ἔχοντα».

35. Βλ. Évangélos Karabélias, *Études d'histoire juridique et sociale de la Grèce Ancienne*, Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΙΕΔ, τομ. 38, Αθήνα 2005, σελ. 213.

perpetuum et ordinarium ὀριστῶν» από τον Dittenberger³⁶. Το ίδιο υποστηρίζεται και για τους λεγόμενους «μαστῆρες» ή «μαστρούς»³⁷, αντίστοιχη αρχή που συναντάται σε πολλές πόλεις όπως, για παράδειγμα, στην Πελλήνη στην Χαλκιδική, στην Μεσσήνη στην Πελοπόννησο, στους Δελφούς, όπου είχαν την εποπτεία του θησαυρού του Ιερού καθώς και σε πόλεις της Ρόδου. Στην Ιαλυσό μάλιστα φαίνεται ότι οι μαστροί έπαιζαν έναν πολύ σημαντικό ρόλο στη λατρεία της Αλεκτρώνης, το 300 π.Χ. περίπου ενώ στην Λίνδο είχαν την εποπτεία της γιορτής των Σμινθίων κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής εποχής³⁸. Τέλος, οι «μαστῆρες» αναφέρονται και στην επιγραφή, η οποία περιέχει τους όρους της μίσθωσης των ιερών εδαφών του Δία Τεμενίτη στην πόλη Αρκεσίνη της Αμοργού³⁹.

36. Βλ. Évangélos Karabélias, *ό.π.*, σελ. 211.

37. Αρποκρατίων, λ. μαστῆρες: «...ἀρχή τις εἶναι ἀποδεδειγμένη ἐπὶ τοῦ ζητεῖν τὰ κοινὰ τοῦ δήμου, ὡς οἱ ζητηταὶ καὶ οἱ ἐν Πελλήνῃ μαστροὶ, ὡς Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Πελληνέων πολιτεία».

38. Βλ. Évangélos Karabélias, *ό.π.*, σελ. 213.

39. Βλ. J. Delamarre, «Location du domaine sacré de Zeus Téménitès», *Rev. de Phil.*, XXV, 1901, σελ. 167, στ. 50-54: «Ὅσα δ' ἂν ἀμφισ[βητ][ῆι ἄ]μ[α] τ[ῶ]ι... ωὶ πωλούντων ταῦτα οἱ νεωποῖαι ἐν τ[ῆ]ι [ἀγορᾶι τῶι τὸ] πλείστον ποιοῦντι, ἢ αὐτοὶ ἀποτινόντων... τῶι βο]υλομένωι ἔστω ἐπὶ τῶι ἡμίσει ἐνδεικνύ[εν]... εἰς τοὺς μαστ[ῆ]ρας».

SOMMAIRE

PH. DEKAZOU-STEPHANOPOULOU, *L'autorité des «όριστῶν» en Grèce ancienne*

L'étude concerne l'institution des «όριστῶν» dans le cadre du droit ancien grec et recherche à constater quelques réflexions sur leur position sociale, leur rôle et leurs compétences.

Il se réfère d'abord à la nécessité et à la façon de délimitation des régions, l'importance de cette délimitation, ainsi que l'établissement des peines au cas où il existe une offense de l'inviolabilité de ces limitations. La nécessité de protection par des limitations artificielles explique l'existence des «όριστῶν», la fonction desquels est mentionnée à certaines épigraphies et sources littéraires. Plus spécialement, sur l'épigraphie d'Irakleia, concernant la délimitation des «τεμῆνη» sacrés, cette oeuvre est décrite en détail et remarquable par sa ponctualité.

L'analyse du contenu des vers de l'épigraphie d'Irakleia, en combinaison avec les attestations d'autres sources, nous conduit au résultat que les «όρισταί», où on les rencontre dans la Grèce Ancienne, disposent d'une position sociale haute et de connaissances spécialisées scientifiques. Leur oeuvre s'étend à la détermination, surtout, des régions sacrées, la délimitation ainsi qu'à la segmentation à partages, au cas où il était considéré nécessaire.

Les «όρισταί», afin d'effectuer leur oeuvre, étaient revêtis de compétences exceptionnelles, quasi juridiques. Ils constituaient une autorité collective, à la structure de laquelle ils sont détectés des éléments de caractère religieux. Ils étaient élus par l'assemblée et se rapportaient à elle après la fin de leur oeuvre.